

ХИТОЙ ВА ЎЗБЕК ТИЛЛАРИДА БОШ ҚИСМИДАГИ СОМАТИЗМЛАРДА ЛАКУНАРЛИКНИНГ НАМОЁН БЎЛИШИ ХУСУСИДА

 <https://doi.org/10.5281/zenodo.7460681>

Абдулазиз АБДУШУКУРОВ,
ТДШУ 2-курс магистранти,
Тошкент, Ўзбекистон.
Тел: +998974465969;
E-mail: d.anna@mail.ru

Аннотация. *Маданият ва маданиятлараро мулоқот, миллий анъаналар ва дунё миллий тилларидаги ўзига хос хусусиятларини ўрганишга алоҳида эътибор қаратилмоқда. Тилишунослик соҳасидаги антропоцентрик қарашларга асосланган, тил этник гуруҳ менталитети ва маданияти билан узвий бирликда ўрганиладиган янги назарий ишлар асосини ташиқил қилиш ҳамда дунёни идрок этиши хусусиятларини аниқ белгилаб берувчи тилнинг лексик тизими устида кўплаб ишлар олиб борилмоқда.*

Калит сўзлар: *маданиятлараро мулоқот, лакуна, соматик лакуна, умумлаштирувчи, конкретлаштирувчи ва умумлаштирувчи-конкретлаштирувчи лакуналар.*

Аннотация. *Особое внимание уделяется изучению культуры и межкультурной коммуникации, национальных традиций и особенностей национальных языков мира. Ведется большая работа над лексической системой языка, в основе которой лежат антропоцентрические взгляды в области языкознания, что закладывает основу новых теоретических работ, в которых изучается язык в гармонии с менталитетом и культурой русского языка. этнической группы, и которая четко определяет особенности мировосприятия.*

Ключевые слова: *межкультурная коммуникация, лакуна, соматическая лакуна, обобщающая, конкретизирующая и обобщающе-конкретизирующая лакуны.*

Abstract. *Particular attention is paid to the study of culture and intercultural communication, national traditions and the peculiarities of national languages of the world. A lot of work is being carried out on the lexical system of the language, which is based on anthropocentric views in the field of linguistics, which establishes the basis of new theoretical works in which the language is studied in harmony with the mentality and culture of the ethnic group, and which clearly defines the characteristics of the perception of the world.*

Key words: *intercultural communication, lacuna, somatic lacuna, generalizing, concretizing and generalizing-concreting lacunae.*

Лақуналар (лотинча *lacuna* – “бўшлиқ”) - фикирлашдаги “бўшлиқлар”, “бўш жойлар” бўлиб, матндаги қарама-қаршилиқлар ва тушунарсиз ҳолатлардир. Қундалиқ ҳаётда, этник гуруҳлар орасида, турли конференцияларда шунингдек, жамоаларнинг ўзаро муносабатида лақуналар доимий равишда “тушунмовчилик ҳолатлари”ни, “нотўғри таржима” каби муаммоларни келтириб чиқаради [1, 368].

Лақуналар ҳар қандай тилнинг миллий ўзига хослигининг муҳим қисмини ташкил қилади. Халқнинг ижтимоий-сиёсий, социал-иқтисодий, маданий ҳаёти ва турмуш шароити, дунёқараши, психологияси, анъаналарининг ўзига хослиги бошқа тилларда сўзлашувчиларда мавжуд бўлмаган образ ва тушунчаларнинг пайдо бўлишини белгилайди. Шунга кўра, бошқа тилларда уларни узатиш учун бир сўзли луғат эквивалентлари бўлмайди. Шунинг учун кўпинча таржимоннинг у ёки бу лексемани таржима қилиш учун етарли луғат бойлиги йўқ деган таассурот пайдо бўлади. Бу эса ҳар доим ҳам ҳақиқатга мос келмайди [2, 26].

Лақунани вужудга келишига нима сабаб бўлади? Бир қатор олимлар буни дунёқараш, маданият ва тилдаги бир - биридан фарқ қилувчи жихатлар сабаб бўлган деб ҳисоблашади. Инсон маданиятни, унинг қадриятларини ягона этник бир бутун сифатида ўзлаштиради. Бу нутқ алоқасининг этник-маданий ёки миллий-маданий ўзига хос хусусиятлари ҳақида билишга ёрдам беради. Когнитив лингвистикада ва бошқа баъзи соҳаларда лақуналарнинг мавжудлиги кўпинча дунёқарашларнинг бир-бирига мос келмаслигида кўришимиз мумкин. Г.Г.Почепцовнинг сўзларига кўра, бу ҳолда дунёқарашларнинг акс этиши алоҳида принципларга асосланади. Чунки фарқлар алоқа қилувчи маданиятларнинг лингвистик дунёқарашини ўзида намаён этади.

Маданият ва маданиятлараро мулоқот, миллий анъаналар ва дунё миллий тилларидаги ўзига хос хусусиятларини ўрганишга алоҳида эътибор қаратилмоқда. Тилшунослик соҳасидаги антропоцентриқ қарашларга асосланган, тил этник гуруҳ менталитети ва маданияти

билан узвий бирликда ўрганиладиган янги назарий ишлар асосини ташкил қилиш ҳамда дунёни идрок этиш хусусиятларини аниқ белгилаб берувчи тилнинг лексик тизими устида кўплаб ишлар олиб борилмоқда.

А.М.Кочеваткиннинг қайд этишича, “Эгоцентрик йўналишда семантика ва тушунча категорияларини таҳлил қилишга мурожаатни тақозо қилувчи антропоцентрик парадигма замонавий тилшунослик тадқиқотларида етакчи аҳамият касб этаётганлигини кўрсатади”. Шу боис айнан “инсон” концептига алоқадор лексикани икки тил орасида чоғиштириб ўрганиш тил соҳиблари бўлган халқнинг дунёқараши ва етакчи қадрият тушунчаларини англашга ёрдам беради [3, 60].

Шуни таъкидлаб ўтиш жоизки, бош инсоннинг асосий органларидан бири бўлиб, ҳаётнинг рамзи ҳисобланади. Ўйлаш, фикрлаш, фикр юритиш, идрок қилиш, режа тузишда бош миянинг роли жуда каттадир. Бош билан боғлиқ бўлган соматизмлар инсоннинг ақл ва салоҳиятини намоён этади.. Бош сўзи ўзбек тилида “*бош, калла*”, хитой тилида деб 头 *tóu*, 脑袋 *nǎodài* деб қўлланади.

1985 йили Пекинда чоп этилган “Хитой тили изоҳли луғатида” бош сўзига қуйидагича таъриф берилган: 头 *tóu*, 脑袋 *nǎo dài*, 头发 *tóu fā*, 山头 *shān tóu*, 话头 *huà tóu*, 头号 *tóu hào*, 头年 *tóu nián*, 头目 *tóu mù*, 头头儿 *tóu tóu ér*, 头子 *tóu zǐ*, 头人 *tóu rén*, 甜头 *tián tóu*, 不定数量 *bù dìng shù liáng*, 量词等 *liáng cí děng* [4].

头 *tóu* — бош, калла, соч, тоғ чўққи, гапнинг боши, биринчи номер, ўтган йил, бошлиқ, катта бош, атаман (камситиш маъносида), бошчи, биринчи, таъм, дастлабки, аввал, илгари, тахмин сон ва ҳисоб сўз каби маъноларни англатади. Ўзбек тилининг изоҳли луғатида эса “*бош*” сўзига қуйидагича таъриф берилган: бош, калла, бош косаси, мия. Ўзбек тилида бош сўзи кўп ҳолларда одам маъносига тенг келиб, бадий асарларни таржима қилиш жараёнида бу сўз асосан турмуш қуриш маъносида қўлланилганлигининг гувоҳи бўлдиқ [5, 33]: *бошларини қовуштирмақ, бошларини бириктирмақ, бошларини қўшмоқ, бир бошни икки қилмоқ, бир ёстиққа бош қўймоқ* ва бошқалар. Хитой тилида эса турмуш қуриш маъносида “头 *tóu*” *бош*

компоненти биргина иборада “白头到老 *bái tóu dào lǎo*”, “白头偕老 *bái tóu xié lǎo*”- биргаликда қаримоқ маъноларида қўлланилган.

Ўзбек ва хитой тилида шу жумладан бошқа тилларда тана аъзоларини ифодаловчи лексемалар деярли бир-бирига мос келади. Баъзи ҳолларда улар орасида фарқларга ёки ўхшаш жиҳатларига дуч келамиз. Баъзида турли тиллар орасида мос келадиган сўзни топишга тўри келса, баъзида эса муқобил яъни эквивалентини топиш озгина қийинчилик туғдиради. Бу каби ҳолатлар таржимонларни ўйлантириб қўйиши табиий албатта. Шундай вазиятлара соматик лукуна воқеаланишига дуч келамиз. Бундай вазиятларда асосан мазмунан тасвирлаш орқали ифодалаш мақсадга мувофиқдир. Қуйида ўзбек ва хитой тиллари соматик лексикасини ўзаро солиштиришда соматик лакуна воқеаланишини таҳлили қилиб чиқамиз. Тана аъзоларини қисмларга бўлиб таҳлил қиламиз.

Бош қисмидаги соматизмларда воқеланувчи лакунарлик

	Ўзбек тилида	Изоҳ	Хитой тилида
1.	соч		头发 <i>tóufa</i>
2.	бош		头 <i>tóu</i> , (脑袋 <i>nǎodài</i>)
3.	энса		后脑 <i>hòunǎo</i>
4.	тери		皮肤 <i>pífū</i>
5.	пешона(манглай)		前额 <i>qián'é</i>
6.	бет (лунж, юз)		脸颊 <i>liǎnjiá</i>
7.	қош		眉毛 <i>méimáo</i>
8.	∅	қошнинг тугаш қисми	眉梢 <i>méi shāo</i>
9.	кўз		眼睛 <i>yǎnjīng</i>
10.	қовоқ	гипероним	眼皮 <i>yǎnpí</i>
11.	∅	якка қовоқ	单眼皮 <i>dānyǎnpí</i>
12.	∅	кўш қовоқ	双眼皮 <i>shuāngyǎnpí</i>

13.	киприк		睫毛 <i>jiemaο</i>
14.	бурун		鼻子 <i>bízi</i>
15.	∅	бурун тешиги	鼻孔 <i>bíkong</i>
16.	кулоқ		耳朵 <i>ěrduo</i>
17.	∅	кулоқнинг пастки қисми	耳垂 <i>erchui</i> ,
18.	лаб (дудоқ)		嘴唇 <i>zuǐchún</i>
19.	мўйлов	小胡子 <i>xiǎohúzi</i> – кичик соқол	∅
20.	соқол		胡子 <i>húzi</i>
21.	оғиз		嘴 <i>zuǐ</i>
22.	тил		舌头 <i>shétou</i>
23.	жағ		颌[骨] <i>hé[gǔ]</i>
24.	ияк (энсак)		下巴 <i>xiàba</i>
25.	танглай		腭 <i>è</i>
26.	тиш		牙齿 <i>yáchǐ</i>
27.	томоқ,		咽喉 <i>yānhóu</i>
28.	чакка		太阳穴 <i>tàiyángxué</i>
29.	яноқ		面颊 <i>mianjia</i>
30.	соқоқ	бақбақа, юзни пастки қисми	∅

Хитой ва ўзбек тилларида бош қисмида жойлашган тана аъзолари соматик лексемалар жами 53 тани ташкил этди. Шулардан 25 таси ўзбек тилига ва 28 таси хитой тилига тегишлидир. Ушбу икки тил орасида бош қисмида жойлашган соматик лексемаларни солиштириш натижасида 7 та соматик лакуналик ходисаси кузатилди. Шулардан 5 таси ўзбек тилида ва 2 таси хитой тилида воқеланганлигига гувоҳ бўлдик.

Ш.Усмоновнинг қайд этишича, “ўзбек тилида *бош* сомасининг ҳолат феъллари (гангимоқ, оғримоқ), *кўз* сомасининг нигоҳ феъллари (қарамок, кўрмоқ), *оёқ* сомасининг ҳаракат феъллари (юрмоқ, бормоқ, босмоқ, тортмоқ) билан кўпроқ бирикиши кузатилади. Булардан

ташқари бош сўзи чайқамоқ, иргитмоқ, тебратмоқ, силкитмоқ, қўл кўтармоқ, силкимоқ, қовуштирмоқ каби имо-ишора феъллари билан биргаликда келиб, қатор фразеологик бирликларни ҳосил қилади ва бу иборалар ҳаракат-ҳолатни тавсифлашга хизмат қилади” [6].

О.Суханова феълий лакуналарнинг учта турини ажратиб кўрсатади: умумлаштирувчи, конкретлаштирувчи ва умумлаштирувчи-конкретлаштирувчи лакуналар. Унга кўра, конкретлаштирувчи феълий лакуналарнинг миқдори қолган феълий лакуналардан анча кўп. Конкретлаштирувчи лакуналар ҳамда конкретлаштирувчи-умумлаштирувчи лакуналарнинг лакунарлик даражаси тур тушунчаларининг луғавий фарқланиш хусусиятига мансуб конкретлаштириш даражасидир [3, 69].

Инсон иш-ҳаракат ва турли муносабатларини ифодалашда бош, кўз, қўл, оёқ, оғиз дан энг кўп фойдаланади. Шунингдек, қўл, оёқ ташқи муҳит билан муносабатга киришувчи энг фаол тана аъзосидир. Бош, оғиз, кўз, қўл ва оёқ сомалари билан боғлиқ хитой тили фонидаги ўзбекча-хитойча конкретлаштирувчи лакуналар қуйидагилардир:

Бош сомаси билан боғлиқ феълий лакуналар:

回 *huí* – орқага карамоқ, 摇 *yáo* – чайқатмоқ, 掉 *diào* – қайрилтирмоқ, 顶 *dǐng* – урмоқ, 叩头 *kòutóu* – бошини ерга қўймоқ, 临头 *lín tóu* – бошида осиб турмоқ.

足球运动员把球顶进球门。

Zú qiú yuán dòng yuán bǎ qiú dǐng jìn qiú mén.

Футболчи тўпни боши билан дарвозага урди.

顾客摇摇头说：“我是上海人，我喜欢吃甜的 [7].

Gù kè yáo yáo tóu shuō: “Wǒ shì shàng hǎi rén, wǒ xǐ huān chī tián de.

Ҳаридор бош чайқатиб айтди: Мен Шанхайликман, ширин ейишни ёқтираман.

Юқоридаги мисоллардан кўриниб турибдики, хитой ва ўзбек тиллари орасида соматик феълий лакуналарни ҳамда феълий соматизмларни кўплаб учратишимиз мумкин. Бундай ҳолларда мазмунан таржима қилиш ёки муқобилини топиш мақсадга мувофиқдир.

REFERENCES

1. Римский В.П. Отложенные кризисы этноидентичности в современной России: Теоретические стереотипы и политические мифы // Научные ведомости Белгородского государственного университета. Серия. Философия. Социология. Право. 2011. № 20 (115). Вып. 18.
2. Сорокина Ю.А., Быковой Г.В. Лакуны в языке и речи. -Благовещенск: Изд-во БГПУ, 2003.
3. Исмагуллаева Н.Р. Хитой ва ўзбек тилларида лакуналар. Монография. – Тошкент: Нодирабегим. 2021.
4. 汉语成语大全 –北京,1985年. –页.1009.
5. Раҳматуллаев Ш. Ўзбек тилининг изоҳли фразеологик лўғати. –Тошкент, 1978.
6. Усмонова Ш.Р. Ўзбек ва турк тилларида соматик фразеологизмлар: Филол. фан. номзоди ...дисс. –Тошкент, 1998.
7. <https://www.chinagp.net>
8. Ismatullayeva, N. R. (2020). Expression of somatic physionimistic lacunas in chinese and uzbek languages. In *Наука и инновации в XXI веке: актуальные вопросы, открытия и достижения* (pp. 127-129).
9. Исмагуллаева, Н. (2022). ХИТОЙ ЛИНГВОМАДАНИЯТИДА “ОИЛА” КОНЦЕПТИ БИЛАН БОҒЛИҚ СТЕРЕОТИП ТИЛ БИРЛИКЛАРИНИНГ ТАҲЛИЛИ. *Sharq ma'shali/Восточный факел*, 14(1), 82-86.
10. Usmanova, S. R., & Ismatullayeva, N. R. (2020). Expression Of Lacunas In Comparative Study Of Kinship Terms In Chinese And Uzbek Languages. *Solid State Technology*, 63(6), 4974-4985.
11. Ismatullaeva, N. R. (2020). Methods Of Elimination Of Lexical Gaps In Translation (on example of Chinese and Uzbek languages). *Scientific Bulletin of Namangan State University*, 2(10), 305-314.
12. Khodjaeva, N. (2019). SEMANTICS OF KINSHIP TERMS AS A FORM OF ADDRESS IN UZBEK TRANSLATIONS OF PREMCHAND. *Theoretical & Applied Science*, (8), 107-110.
13. KHODJAEVA, N. B. (2021). PREMCHAND’S VARDAAN IN UZBEKISTAN: TRANSLATION ISSUES OF SOME CULTURAL SPECIFIC WORDS. *THEORETICAL & APPLIED SCIENCE* Учредители: Теоретическая и прикладная наука, (12), 374-377.
14. KHODJAEVA, N. The Development of Indian Literature in Uzbekistan: *Historiography of Translation. History of Translation in India*, 431.
15. Ходжаева, Н., & Губаева, Х. (2020). ISSUES ON TRANSLATION OF CHARACTER SPEECH (ON THE EXAMPLE OF KOREAN-UZBEK LITERATURE). *МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ИСКУССТВО СЛОВА*, 3(4).

-
16. Khodjayeva, N. (2021). The issues of stylistics on translation of historical costumes. ASIAN JOURNAL OF MULTIDIMENSIONAL RESEARCH, 10(4), 534-543.